

H. BAYRAM KAÇMAZOĞLU

TÜRK
SOSYOLOJİ TARİHİ
III

YENİ TÜRKİYE'DE
SOSYOLOJİNİN DÜŞÜNSEL
VE
KURUMSAL TEMELLERİ

DOĞU KİTABEVİ

Doğu Kitabevi - 96
Sosyologca Kitapları Dizisi - 51
Sosyologca H. Bayram Kaçmazođu Kitapları - 6

T.C
Kültür ve Turizm Bakanlıđu
Sertifika No:
16997

Sosyologca Dizisi Genel Yayın Yönetmeni:
Ertan Eğribel
Ufuk Özcan

Kapak ve Sayfa Düzeni
Atilla Ceylan

Baskı-Cilt
Ofis Matbaa Yayın Kağıt San. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Sitesi, B Blok No: 386-387
Topkapı-İstanbul / Tel: 0212 576 47 15

1. Baskı, Kitabevi Yayınları, 2011
Doğu Kitabevi, 1. Baskı, 2015
2. Baskı, Şubat 2018

Bu kitabın tüm yayın hakları Doğu Kitabevi'ne aittir.
Tanıtım için yapılacak alıntılar dışında tüm alıntılar ve görseller
Kültür Bakanlığu Telif Hakları Sözleşmesi
gereği yayınevinin iznini gerektirir.

Yazılar yazarlarını bağlar ve yazıların hukuksal sorumluluğu ilgili yazara aittir.

ISBN: 978-605-9093-22-4

Doğu Kitabevi
Cağaloğu Yokuşu, Narlıbahçe Sokak, No: 6 Cağaloğu İstanbul
Tel: 0212 527 29 26 Faks: 0212 527 29 26

www.dogukitabevi.com

*Zamansız ve en verimli dönemlerinde aramızdan ayrılan
sevgili dostlarım, arkadaşlarım, meslektaşlarım, Atatürk
Üniversitesi'nin değerli bilim insanları;*

*Yrd. Doç. Dr. Kenan Atay'ın (1952-2002)
Doç. Dr. Günay Çağlar'ın (1959-2002)
Yrd. Doç. Dr. İlhan Alagöz'ün (1964-2002)*

Anısına...

H. Bayram Kaçmazoğlu

H. Bayram Kaçmazoğlu 1963 yılında Bayburt'ta doğdu. 1981 yılında Ümraniye Lisesi'ni, 1986'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nü bitirdi. 1989-1999 yılları arasında Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde, 1999-2005 yılları arasında Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde çalıştı. Halen İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olan Kaçmazoğlu, Türkiye'de sosyoloji tarihi, Türk sosyologları, Türk düşünce tarihi, Türkiye'nin sosyal ve siyasal yapısı ve eğitim sorunları gibi konular başta olmak üzere sosyolojinin çeşitli alanlarında araştırmalar yapmaktadır. Kaçmazoğlu'nun yayınlanmış kitapları şunlardır:

✓ *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri* (1. Baskı: 1995, 4. Baskı: 2018).

✓ *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları* (1. Baskı: 1998, 2. Baskı: 2012).

✓ *Türk Sosyoloji Tarihi I: Ön Koşullar* (1. Baskı 2001, 4. Baskı 2018).

✓ *Türk Sosyoloji Tarihi II: II. Meşrutiyetten Cumhuriyet'e* (1. Baskı 2003, 6. baskı 2018).

✓ *Türk Sosyoloji Tarihi III: Yeni Türkiye'de Sosyolojinin Düşünsel ve Kurumsal Temelleri* (1. Baskı: 2011, Diğer Baskılar: 2015 ve 2018).

✓ *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar* (1. Baskı: 1999, 7. baskı 2018).

✓ *Türk Sosyolojisinde Temalar 1: Türkçülük İslamcılık Muhafazakârlık* (1. Baskı: 2012 ve 2. Baskı: 2016).

✓ *Türk Sosyolojisinde Temalar 2: Kuram Uygulama Sosyalizm* (1. Baskı: 2012).

✓ *Türk Sosyolojisinde Temalar 3: Doğu-Batı Çatışması* (1. Baskı: 2012).

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
Giriş	9

BİRİNCİ BÖLÜM YENİ TÜRKİYE'DE SOSYOLOJİ ÜRETME SÜRECİNİ BELİRLEYEN KOŞULLAR

1- İç Politikadaki Gelişmeler	21
2- Dış Politikadaki Gelişmeler	35
3- Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Siyasal ve Düşünsel Devamlılıklar.....	47
4- Kemalizm, Batıcılışma ve Toplumsal Değişme	57

İKİNCİ BÖLÜM VATANDAŞLIK BİLGİSİ ÜRETME ARACI OLARAK SOSYOLOJİNİN DÜŞÜNSEL TEMELLERİ: TÜRK SOSYOLOJİSİNDE YENİ ARAYIŞLARIN SONU

1- Sosyolojizm'den Science Sociale'e Çoğulcu, Uzlaşmacı ve Bütüncü Sosyoloji Anlayışı	79
2- Dönemin Öne Çıkan Sosyologları	93
3- Sosyologların Yeni Bir Ahlak Anlayışı Oluşturma Çabaları	105
4- Sosyologların Türk Düşünce Tarihini Değerlendirme Anlayışları ...	117
5- Türk Sosyolojisine Köken Arayışları	127

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM YENİ KİMLİĞİN KURUMSAL AÇIDAN İNŞASI

1- Türkçülüğün İnşası ve Yeni Toplum Anlayışı.....	133
2- Yeni Türk Vatandaşı İnşa Etme Aracı Olarak Halkçılık ve Halkevleri	151

3- Din ve Laiklik.....	161
4- Aşkın Devlet Anlayışı ve Bir Ekonomi Modeli Olarak Devletçilik...	169
5- Demokrasi Üzerine Değerlendirmeler	185

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK SOSYOLOJİNDE ÖNE ÇIKAN YENİ ÇALIŞMA ALANLARI

1- Sosyoloji Disiplinlerinin Ortaya Çıkışı.....	201
2- Köy, Köycülük ve Köy Sosyolojisi	205
3- Eğitim Sosyolojisi	213
4- Kent Sosyolojisi.....	221
5- Aile Sosyolojisi.....	225

SONUÇ YERİNE.....	229
-------------------	-----

KAYNAKÇA.....	235
---------------	-----

ÖNSÖZ

Türk Sosyoloji Tarihi III: Yeni Türkiye’de Sosyolojinin Düşünsel ve Kurumsal Temelleri başlıklı çalışmanın yazımı uzun bir süre aldı. Bunun birçok nedeni bulunmaktadır. Ancak temel neden araya giren diğer yazılardır. Bu kitap üzerinde çalışırken pek çok makale yayınladım. Akademisyenliğimin ilk yıllarında kitap yazmak daha kolaydı. Konunuz belli ise yoğunlaşıp yazıyordunuz. Akademisyenlikte yıllar ilerledikçe durum değişti. Yazmak zorunda olduğunuz Doçentlik ve Profesörlük raporları bir yana, çeşitli dergilere, derleme ve tema başlıklı bazı çalışmalara yazı yazmak zorundasınız. Diğer yandan Sosyoloji Yıllığı’nın yazıları da araya girdikçe bu çalışmanın bitirilmesi zaman aldı.

Osmanlı’dan başlattığımız ve belli bir bakış açısı doğrultusunda kaleme aldığımız Türk sosyoloji tarihi oluşturma çabası, başarılı bir şekilde yoluna devam etmektedir. Bu serinin üçüncü kitabı, Türk Sosyoloji Tarihi III: Yeni Türkiye’de Sosyolojinin Düşünsel ve Kurumsal Temelleri adını taşısa da aslında bu doğrultuda yazdığım ve kitaplaştırdığım diğer makalelerle (Türk Sosyolojisinde Temalar 1, 2, 3) günümüze kadar gelindiği söylenebilir. Ancak bu cümleden Türk sosyoloji tarihi ile ilgili yazacaklarımızın bittiği anlamı çıkmasın. Daha yazılacak çok konu var.

Bu kitabın yazımında yine pek çok açıdan yükü eşim Yrd. Doç. Dr. Emine Kaçmazoğlu çekti. Kitap metninin ilk tashihi de onun elinden geçti. Dolayısıyla kendisine ne kadar teşekkür etsem azdır. Kitabın bölümlenmesindeki görüşleri ve kitabın ismi konusundaki önerileriyle katkılarını esirgemeyen değerli meslektaşlarım ve sevgili dostlarım Prof. Dr. Ertan Eğribel ile Prof. Dr. Sezgin Kızılcıkelik’e; metni okuyarak çeşitli açılardan aksayan yanlarına dikkat çeken Yrd. Doç. Dr. Metin Yerli ve Doç. Dr. Serap Taşdemir’e teşekkür ediyorum. Utku kitaba başka açılardan ilgi gösterip biran önce bitmesini istemiş olsa da ona ve Göze’ye ayıracağım zamanın önemli bir kısmını kitap için harcadığımdan onların da bu çalışmada dolaylı katkıları bulunmaktadır.

Bu önsözü, “kitabın eksikleri bana aittir” gibi klasik bir cümle ile bitirmeyeceğim. Ben böyle yazdığım için kitap böyle biçimlendi. Her kitap yazarının görüşlerini, bakış açısını, hatta duygularını taşır. Bir çalışmanın bakış açısına yönelik olarak dışarıdan yapılan öneriler, bu önerileri dile getirenlerin görüşlerini yansıtır ama kitapla yazarını da birbirine yabancılaştırır.

Temmuz 2011 ve Ocak 2018 / MALATYA

GİRİŞ

“Türk Sosyoloji Tarihi I: Ön Koşullar’da, Batı burjuva kimliğinin oluşumu, Batı’nın dünya egemenliğini ele geçişi, Osmanlı’nın Batıcılışma ve Batıcılaştırılma süreci, Osmanlı Devleti’nin yaşadığı ‘yeni’ siyasal ve düşünsel gelişmeler ve bu gelişmeleri yaratan koşullar ortaya konulmuş,”¹ Osmanlı’nın son dönem mirası, belli başlı olayların yorumu kapsamında ele alınmıştı. Türk Sosyoloji Tarihi I: Ön Koşullar’ın devamı olan Türk Sosyoloji Tarihi II: II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e başlıklı ikinci kitapta ise sosyolojinin Türkiye’ye girişi, yerleşmesi, Sosyolojizm ve Science Sociale ekolleri ve bu ekollerin temsilcileri Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin’in siyasal-düşünsel görüşleri dönem içi tarihsel, siyasal ve sosyal gelişmeler birlikte değerlendirilmişti. Kitabın ek kısmında ise dönemin diğer sosyologlarının düşüncelerine kısaca yer verilmişti. Serinin üçüncü kitabı ise, ikinci kitabı bıraktığımız tarihten, 1923/1924’ten başlamakta ve 1930’ların sonlarına kadar gelmektedir. Bu çalışmada dönemin iç ve dış gelişmeleri, Kemalist devrimler, devrimlerin yarattığı yankılar, devrimlere yönelik kısa değerlendirmeler, Kemalizmin merkezinde yer alan bürokrat ideologlar ile yine Kemalizme o dönemde yorum getirmek isteyen aydınların ve sosyologların görüşleri birlikte ele alınmıştır.

1920’li, 1930’lu yıllarda sosyal ve siyasal olayların yani sosyolojinin merkezinde sosyologlarla birlikte, hatta onların da önünde Kemalist bürokrat aydınlar bulunmaktadır. Dönemi Kemalist aydınlar şekillendirmiştir. Kemalist ideologlar, sosyolojinin temel konuları olan siyaset, din, aile, ekonomi, eğitim, köy ve benzeri alanlardaki görüşlerini hem hayata geçirmeye, hem de bunları yan yana getirerek kendi içinde bütünlüğe sahip bir sistem oluşturmaya çalışmışlardır. Bundan dolayı, sosyolojinin merkezinde yer alan sosyal

¹ H. Bayram Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi II: II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e*, Anı Yayınları, Ankara, 2003, s. 1.

kurumların Batıcılaşma anlayışı doğrultusunda biçimlendirilmesi girişimlerinde Kemalist ideologların değerlendirmeleri, çalışmanın temel verileri arasında yer almaktadır. Sosyologlar ise Kemalist yöneticilerin ve ideologların toplumu ve yönetim biçimini dönüştürme çabalarının düşün yapısını yönlendirmek yerine yapılanları sadece anlamaya ve yorumlamaya çalışırken, doğal olarak ikinci planda, Kemalist ideologların gölgesinde kalmışlardır. Dolayısıyla, Yeni Türkiye’de Sosyolojinin Düşünsel ve Kurumsal Temelleri’nin sosyolojisini sosyologlardan ziyade, teorik ve pratik açıdan Kemalist ideologlar yapmıştır. Diğer yandan İ. Hakkı Baltacıoğlu gibi bazı sosyologlar, sosyolojiyi doğrudan Kemalist devrimleri yorumlama adına kullanıp, Kemalist ideolojiye katkı sunmaya çalışmaları nedeniyle sosyoloji ile dönemin ideolojisi bütünleştirilmişlerdir. O nedenle, bu çalışmada sadece sosyologların çalışmalarını ele almak sosyoloji tarihi açısından eksiklik yaratacağından her iki kesimin önde gelen temsilcilerinin görüşlerine birlikte yer verilmiştir.

Türk Sosyoloji Tarihi III: Yeni Türkiye’de Sosyolojinin Düşünsel ve Kurumsal Temelleri başlıklı kitabın sınırları, 1923/1924-1939/1940 dönemini kapsamaktadır. Çalışmaya böyle bir sınırlama getirmemizin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenleri kabaca sıralarsak, şu gerekçeleri öne sürmek mümkündür: Daha önceki çalışmalarımda da belirttiğim gibi, politik gelişmeler ve siyasetteki kırılmalar Türk sosyolojisinin seyrini ve Türk sosyoloji çalışmalarını tüm zamanlarda yakından etkilemiştir. 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması da Türk siyasal tarihinin ana kırılma dönemlerinden biridir. Her şeyden önce, 1923’te, sosyal açıdan biten ve siyasal açıdan yıkılan, toprakları işgal edilmiş bir imparatorluğun kalıntıları üzerine yeni bir ulusal devlet kurulmuştur. Yeni bir devletin kurulmasına yol açan siyasal gelişmeler, 1923’ten itibaren sosyolojinin misyonunu, ele aldığı konuları ve sosyoloji adına yapılan değerlendirmeleri toptan değiştirmiştir. Cumhuriyet’in kuruluşu ile birlikte artık II. Meşrutiyet döneminde ülkeyi kurtarma adına başlatılan siyasal arayışlar sona ermiş; bu durum sosyolojinin konumunu da yakından etkilemiştir.

Elbette siyasal kırılmalar ve yeni sosyal-siyasal gelişmeler toplumları etkileme açısından meydana geldikleri tarihlerle sınırlı değildir; etkileri çok daha uzun yılları kapsamaktadır. Çalışmanın başlangıç tarihini 1923/1924 yılı olarak belirlememizin temel nedenlerinden biri de budur. Aynı nedenle ve özellikle Gökalp’in ölüm yılı esas alınarak Türk sosyoloji tarihi serisinin bir önceki kitabı da 1924’te bitirilmişti.² Diğer yandan dönemin en önemli sosyo-

² 1924’te Ziya Gökalp’in ölümü ve Prens Sabahattin’in yurt dışına çıkarılması ile biten Türk

BİRİNCİ BÖLÜM

YENİ TÜRKİYE'DE SOSYOLOJİ ÜRETME SÜRECİNİ BELİRLEYEN KOŞULLAR

1- İÇ POLİTİKADAKİ GELİŞMELER

Türk Sosyoloji Tarihi II’de 1923’e, yani Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar olan gelişmeleri anlatmıştık. Bu kitap, 1923-1940 tarihleri arasında iç politikada ve bir sonraki bölümde de dış politikada meydana gelen gelişmelere kısaca yer verilecektir. Böylece, Yeni Türkiye’nin kurumsallaşması kapsamında, ülkede meydana gelen toplumsal ve siyasal oluşumlar, dış ilişkilerdeki gelişmeler, dönemin koşulları ve sosyolojisiyle birlikte incelenip değerlendirilecektir.

1923-1940 dönemini bir bütün olarak veya kendi içerisinde çeşitli dönemlere ayırarak incelemek mümkündür.¹ Bu anlayış, yapılan çalışmanın içeriğine bağlı olarak değişir. Çalışmada, iç politikada meydana gelen gelişmeleri alt başlıklara ayırmayı gerekli görmedik. Ancak bu yaklaşım, 1923-1940 yıllarının kendi içerisinde farklı dönemlerin varlığının gözardı edildiği anlamına gelmemektedir.

Hıfzı Veldet Velidedeoğlu’nun da belirttiği gibi, 23 Nisan 1920’den 1 Kasım 1922 tarihine kadar Türkiye’de fiilen iki hükümet vardır: Anadolu’da ki Ankara hükümeti ve işgal altındaki İstanbul’da Osmanlı Hükümeti.² Bir devlette iki hükümetin varlığı, işlerin ne kadar karmaşık ve sıkıntılı olduğunu göstermektedir. 1 Kasım 1922’den sonra tek bir hükümet kalmıştır ama Batı ile uzlaşıya varılıp yeni devlet ilan edilememiştir. Yeni devletin ilan edilememesinin temel nedenleri arasında, Mustafa Kemal’in yakın çalışma arkadaşlarının cumhuriyet rejimine karşı olmaları ve Batı ile uzlaşılamaması bulunmaktadır. I. Meclis’in yapısı cumhuriyet rejiminin ilanına olanak vermemiştir. Diğer yandan, Batılı büyük devletler Türkiye’nin Bolşevik bir

¹ Dönemi alt başlıklara ayırma denemesi için bakınız; Hasan Bülent Kahraman, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi II: 1920-1960**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010, s. 39.

² Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, “Doğumunun 100. Yılında, Söylev’in 9. Basısı Üzerine”, **Söylev**, Basıma Hazırlayan: Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, 13. Basım, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1984, s. 17.

2- DIŞ POLİTİKADAKİ GELİŞMELER

I ve II. Dünya Savaşı arasındaki zaman dilimi, Batılı emperyal güçlerin I. dünyayı paylaşma konusunda net olarak anlaşmaya varamadıkları bir ara süreci kapsar. Egemen ülkelerin uluslar arası ilişkilerde taşları yerli yerine oturtamadıkları bir geçiş sürecidir bu. O yıllarda Avrupa ülkeleri birçok siyasal sorunla karşılaşır. Batılı ülkeler arasında gerginlikler artar. I. Dünya Savaşı sonrasında, savaştan yenik çıkan ülkeler kendilerine dayatılan anlaşmalardan oldukça rahatsızdır. Avrupa’da pek çok ülke durumundan memnun değildir. Başta Türkiye ve Almanya olmak üzere savaştan yenik çıkan ülkeler, savaş sonrası kendilerine dayatılan koşulları yok etmeye yönelirler. Savaş’tan yenik çıkan ülkelerin mevcut durumu kabullenememeleri, bunu değiştirmek için her türlü politikayı denemeleri, bu ülkelerin iç siyasetlerini yakından etkiler ve otoriter-faşist partileri iktidara taşır. Böylece, Almanya ve I. Dünya Savaşı’nın galip tarafında olmasına karşın, savaş ganimetleriyle tatmin edilemeyen İtalya saldırgan politikalara yönelir. Yine bu dönemde, 1929 Dünya Ekonomik Krizi yaşanır ve kriz sonrası ortaya çıkan siyasal ve ekonomik değişmelere bağlı olarak dünya lideri değişir. Uluslar arası ilişkilerdeki üstünlük İngiltere’den ABD’ye geçer.

Batılı emperyalist güçlerin dünyayı paylaşma konusunda I. Dünya Savaşı sonrasında anlaşamamaları, Türkiye’ye uluslar arası ilişkilerde görece bir özgürlük olanağı sağlar. Türkiye’nin 19. yüzyıl boyunca ve 1945 sonrası dış politikası ile iki dünya savaşı arasındaki dönemde izlediği dış politika karşılaştırıldığında, 1923-1945 yılları arasında oldukça bağımsız olduğu görülür. Türkiye’nin iç ve dış politikası, Tanzimat’tan itibaren Batı’nın bazen tehdit ve baskısı, bazen de bu baskılara maruz kalmamak ve büyük devletlere şirin görünmek için yöneticilerin atak davranışlarıyla gerçekleşen “reform”larla biçimlenmiştir. Türkiye’nin dış politikası, 1923-1945 dönemi dışında, 19. yüzyıldan bugüne Batı’nın sıkı kontrolü, etkisi ve denetimi altında, Batı çıkarları doğrultusunda yürütülmüştür. Türkiye, yaklaşık iki yüzyıllık dönemde sadece 1923-1945 yılları arasında, dış dengeleri de hesaba katarak, kendi çıkar-

3- OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E SİYASAL ve DÜŞÜNSEL DEVAMLILIKLAR

Türkiye Cumhuriyeti, “eski dönemi sürdürmek için dışarıda düşmana boyun eğen, içeride ülkenin ulusal güçlerine karşı isyanlar planlayan ve idare eden İstanbul yönetiminin kalıntılarına ve o siyasetin son temsilcilerine karşı” yürütülen bir mücadele sonucu kurulmuştur.¹ Kurtuluş Savaşı dışı, ama asıl “eski rejim” yanlısı güçlere karşı verilmiş; ardından Türk toplumunun devamı adına Batı ile uzlaşya dayalı bir siyasal çözüm üretilerek, yeni bir devlet oluşturulup eski ile bütün bağlar kesilmiştir.

Cumhuriyet rejimi, Osmanlının devamı olmadığını kanıtlamak adına yakın tarihle her türlü bağı keserken, eski Türk tarihine ve kadim Anadolu uygarlıklarına dayanarak, daha eski köklere sahip olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Buna göre, Osmanlı tarihi Türkler için karanlık bir dönemdir; Orta Çağ’dır. Türkler dünyanın en eski ve köklü uygarlıklarının mirasçısıdır. Gerek Orta Asya Türk, gerekse Anadolu Hitit ve Sümer uygarlıkları Türklerin atalarına aittir. İnsanlık tarihinin ilk büyük uygarlıkları dünyaya Orta Asya ve Anadolu’dan yayılmıştır. Dünyanın en eski kültür ve uygarlığına sahip olan Türkler, ana yurtlarından binlerce yıl önce Anadolu’ya yerleşerek birçok uygarlık kurmuş; Anadolu’dan Akdeniz havzasına yaptığı etki ile Batı uygarlığını, Hint ve Çin uygarlıkları aracılığı ile Doğu uygarlığını etkilemişlerdir.²

Orta Asya merkezli bu görüşlerin, Güneş Dil Teorisi ve Türk Tarih Tezi’nin ortaya atılmasında iki temel amaç bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, tarihsel köken olarak Osmanlıya ihtiyaç olmadığını, onun Türkler için aslında yabancı bir unsur ve karanlık bir dönem olduğunu gösterip atlamak; ikincisi de, kendisini uygarlığın kurucusu ve sürdürücüsü olarak görüp dünyadaki diğer uluslara üstten bakan Batı’ya karşı, Türklerin de dünya uygarlığının kurucu öğelerinden biri olduğunu, derin köklerinin bulunduğunu kanıtla-

¹ H. Bayram Kaçmazoğlu, **Türk Sosyolojisinde Temalar 2: Kuram Uygulama, Sosyalizm**, Doğu Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 37.

² Engin, **Kemalizm İnkılabının Prensipleri**, Cilt: I, s. 40-197.

4- KEMALİZM, BATICILAŞMA ve TOPLUMSAL DEĞİŞME

1923'te kurulan yeni devletin siyasal rejimi cumhuriyet olarak belirlenir. II. Meşrutiyet döneminde devlet, üç temel ideolojinin sentezine dayanırlmıştı: İslamcılık, Milliyetçilik ve Batıcılık. Bu muhafazakâr sentez yeni dönemde biraz değişikliğe uğramakla birlikte devlet, yine üç temel ayak üzerine oturtulur. Yeni dönemde İslamcılığın yerini laiklik almış, milliyetçilik ve Batıcılığın içeriğinde ise önemli değişiklikler olmuştur. Laiklik ile din ve devlet işleri ayrıştırılmış, teorik de olsa sosyal yaşam dinsel kuralların baskısından arındırılmıştır. Milliyetçilik, II. Meşrutiyet dönemindeki dışa dönük siyasal anlayışından uzaklaştırılarak içe dönük ve pasifist bir çizgiye taşınmış; Batıcılık ise toplumu tamamen dönüştürecek radikal bir programa kavuşturulmuştur. Bu üç temel dayanak üzerinden devleti ve toplumu biçimlendirmeye çalışan anlayış, zamanla devletin kurucusu ve radikal değişimlerin mimarı olan Mustafa Kemal Atatürk'ün adıyla tanımlanır.

Yeni Türkiye bir devrimin tam da ortasında. Cumhuriyet'in kuruluşu ve onu izleyen devrimlerle devletin, toplumun, o toplumu oluşturan bireylerin sahip olması istenilen özellikler doğrultusunda gerçekleştirilen değişimler hangi esaslara göre yapılmaktadır? Devrimler belirli bir doğrultuya ve sıkı ilkelere sahip midir? Bu devrimler nasıl isimlendirilebilir, hangi kavramla anlatılabilir? Devrimlerin düşün sistemi içinde, bir ideolojik anlayışa bağlı olarak biçimlenmesi ve yine onun gereklerine uygun şekilde açıklanması gerekir.¹ Bu görev kime veya kimlere düşer? Dönemin pek çok grubu ve aydını bu göreve taliptir. Kadrocular halkçılık ve devletçilik ilkeleri üzerinden bir ideoloji denemesinde bulunurken, CHP yönetimi ve özellikle 1930'ların güçlü siyasetçisi Recep Peker, Kadro'yu yabancı ideolojilerin etkisinde kalmakla suçlar.² Aynı yorumlara İş Bankası çevresi de katılırken Kemalizm adına birçok resmi ideoloji denemesi yapılır.

¹ "Kadro", *Kadro: Aylık Fikir Mecmuası*, Sayı: 1, II. Kanun 1932, s. 3.

² Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, s. 121.

İKİNCİ BÖLÜM

VATANDAŞLIK BİLGİSİ ÜRETME ARACI OLARAK SOSYOLOJİNİN DÜŞÜNSEL TEMELLERİ: TÜRK SOSYOLOJİSİNDE YENİ ARAYIŞLARIN SONU

1- SOSYOLOJİZM'DEN SCIENCE SOCIALE'E ÇOĞULCU, UZLAŞMACI ve BÜTÜNCÜ SOSYOLOJİ ANLAYIŞI

Girişte 1923/1924-1939/1940 dönemi sosyologlarına ve bu sosyologların hangi sosyoloji ekollerini temsil ettiklerine değinmiştik. Bu bölümde, sosyologların temsil ettikleri ekollere bağlı sosyoloji anlayışlarına biraz daha geniş şekilde yer verilecektir. İlerleyen bölümlerde ise sosyologların ve aydınların Kemalizm'in ortaya koyduğu toplum projesine ve çeşitli sosyal konulara ilişkin görüşleri sosyolojinin alt başlıkları çerçevesinde incelenecektir.

1923/1924-1939/1940 döneminde ülkemizde etkin olan sosyologların temsil ettikleri ekollere ve yaklaşımlara geçmeden önce o yıllar hakkında kısa bir giriş bilgisi aktaralım. Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşması ile ulusal bir devlet kurulur ve yeni bir dönem başlar. Sosyologlar da bu sürece uyum sağlar. Dönemin düşünsel önderlerinden Gökalp hayattadır. Gökalp'ten sonra sosyolojide etkin olacak isimler de onun ya tamamen ya da kısmen düşünsel ve sosyolojik görüşlerinin etkisindedir. Yeni rejimin düşün çizgisi İttihat ve Terakki döneminden gelen merkezîyetçi, millîyetçi, Batıcı anlayıştan beslenmektedir. Gökalp önderliğindeki düşün çizgisinin yeni rejimle bir sorunu olmadığı gibi onun biçimlenmesinde büyük katkısı bulunmaktadır. Gökalp hemen, 1923 yılında yeni siyasetin ilkeleriyle uyum içinde Türkçülüğün Esasları'nı kaleme alır. "Bu eser, Gökalp'in görüşlerini yeniden gözden geçirdiği ve eski sistemin bazı unsurlarından arındırdığı bir eserdir."¹ Yine Gökalp'in ölümünden sonra, 1925 yılında yayınlanan Türk Uygarlığı Tarihi de yeni rejimin ideolojik açılımlarının, 1930'ların dil ve tarih tezlerinin esin kaynaklarından biri olur. Kısaca, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, sosyolojiye Sosyolojizm ekolü ve onun "düzen içerisinde ilerleme" merkezli siyasal anlayışı egemendir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Gökalp'in görüşleri pek çok sosyal bilimci, ideolog, yazar, siyasetçi tarafından farklı alanlarda sürdürülür. Gökalp'i fark-

¹ Ufuk Özcan, "Türkiye'de Sosyoloji: Başlıca Akımlar, Dönemler ve Figürler", **Türk Sosyologları ve Eserleri II**, Sosyoloji Yıllığı: 20, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 119.

2- DÖNEMİN ÖNE ÇIKAN SOSYOLOGLARI

Dönemin sosyologlarından Necmettin Sadak, E. Durkheim-Ziya Gökalp ekolünün sadık bir izleyicisidir. Makalelerini ve ders kitaplarını bu sosyoloji anlayışı doğrultusunda kaleme almıştır.¹ Çalışmalarının en önemlisi Max Bonafus ile birlikte kaleme aldığı ve 1927 yılında yayınlanan **Sosyoloji** başlıklı kitabıdır. Sadak, bir ders kitabı özelliği taşıyan çalışmasında, toplumsal olayları din, ahlak, hukuk gibi çok nedenli bir anlayışla açıklamaya çalışır.

Dönemin bir diğer sosyoloğu Mehmet İzzet'tir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında sosyolojiye getirdiği yeni yorumlarla öne çıkan Mehmet İzzet, başta Gökalp olmak üzere birçok Batılı sosyolog ve özellikle filozofun etkisini taşır. Bir ayağı Gökalp-Durkheim ekolünde, diğer ayağı idealist Alman felsefesinde duran Mehmet İzzet, milliyetçiliğe getirdiği yeni yorumlarla, daha doğrusu milliyetçiliği daha önce açıklamaya çalışan teorilere yönelttiği eleştirileriyle dikkatleri çeker.

Mehmet İzzet önce Durkheim ve Gökalp'in etkisinde kalmış, ancak Sosyolojizm kapsamında öne sürülen görüşleri ve kavramları tam olarak benimsememiş, onları yeniden değerlendirerek Türk düşüncesine zengin bir bakış açısı kazandırmış, kendisi de sosyolojiden idealist felsefeye ve özellikle Alman romantiklerinin idealizm anlayışına yönelmiştir.² Türkiye'ye eleştirel bir sosyoloji anlayışı kazandıran ve bu anlayışla Gökalp sosyolojisinin kuralcılığına karşı çıkan Mehmet İzzet, Alman ve Fransız felsefe ve sosyolojilerinden etkilenecek, düşüncüyü toplum için değil düşünce için kabul eden, sosyal konular üzerinde fikri gönüllü temsil eden, düşüncenin zevkine varmış bir sosyologtur.³

¹ Ali Birinci, "Necmettin Sadık Sadak (1890-1953)", **Türkiye'de Sosyoloji I**, Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınları, Ankara, 2008, s. 503.

² Nuray Karaca, "Mehmet İzzet ve Alman İdealizmi", **Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi I**, Sosyoloji Yıllığı:18, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 353; Halil Açıkgöz, "Mehmet İzzet'in Hayatı", **Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1981, s. 18.

³ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Türklerde İçtimaiyat Tarihçesi ve Ziya Gökalp", *İş Mecmuası*, Yıl: 1, Sayı: 3-4, Temmuz 1934, s. 162-163.

3- SOSYOLOGLARIN YENİ BİR AHLAK ANLAYIŞI OLUŞTURMA ÇABALARI

Bu dönemin sosyologları ve özellikle Mehmet İzzet, Hilmi Ziya Ülken ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu sosyolojiden çok felsefe ve ahlak felsefesiyle ilgilenmişlerdir. Mehmet İzzet ve Fındıkoğlu bir yandan felsefi içerikli eserleri Türkçeye çevirirken diğer yandan sosyolojide cevap bulamadıkları özgürlük, kişilik, büyük adam teorisi gibi konulara felsefede çözüm arıyorlardı.¹ Sağlam bir felsefe tarihi oluşturmaya çalışan sosyologlar, eski Yunan filozoflarının ahlak felsefesine bakışlarından,² çağdaş filozoflara kadar geniş bir yelpaze üzerinde duruyorlardı. Dönemin sosyologlarından hiçbiri felsefeye uzak değildi. Denemeleri ve felsefe tarihi çalışmaları ile felsefe alanında öne çıkan isim Ülken'di. Ülken, Aşk Ahlakı ve İnsani Vatanperverlik başlıklı eserleri yanında, 1932 ve 1935'te Felsefe Yıllığı'nı iki sayı olarak yayınlamış, mistik Türk düşünce tarihine felsefi bir bakış açısı ile yönelmiş, 1936'da yazdığı Yirminci Asır Filozofları'nda³ irrasyonalist felsefeden Emile Boutroux'a, Emile Meyerson'dan pragmatizme kadar birçok filozofa ve felsefe akımına yer veriyordu.⁴

Dönem sosyologlarının bu kadar yoğun şekilde felsefeye yönelmeleri şöyle açıklanabilir: Türk düşüncesini ve sosyolojisini felsefe ile temellendirmek; dönemin uzlaşmacı, sentezci özelliklerini felsefe aracılığı ile açıklamak; sosyal hayatı düzenleyen dinsel kuralları geri plana iterek onun doğurduğu boşluğu ahlak felsefesiyle doldurmak, dinin yerine ahlakı ve aklı önermek;

¹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Bir Ahlak Denemesi III", **Yeni Türk Mecmuası**, Sayı: 49, 2 Kasım 1937, s. 717.

² Mehmet İzzet'in "Ahlak ve İhtimayyat Meseleleri", **İş Mecmuası**, Sayı: 23-24, İstanbul, 1940'daki makalesinde olduğu gibi.

³ Bu kitap yazarın düşün hayatının da bir tarihçesi gibidir. Yazar, kitapta, o tarihe kadar yakınlık duyduğu felsefe akımlarına yer vermektedir. Bu nedenle de kitabın genel yürüngesi metafizikten pozitivist bilimlere, idealizmden materyalizme doğrudur.

⁴ Hilmi Ziya Ülken'nin bu dönemde yazdığı kitaplar arasında çeviri ağırlıklı olanların sayısı fazladır. Bunun başlıca kanıtı çabuk görüş değiştirmesidir.

4- SOSYOLOGLARIN TÜRK DÜŞÜNCE TARİHİNİ DEĞERLENDİRME ANLAYIŞLARI

Düşünce, felsefe ve sosyoloji ile ilgili konularda Batı'yı referans alan Yeni Türkiye'nin düşünür ve sosyologları, Türk tarihi üzerine değerlendirmeler yaparak, Türk tarihi ile Türkiye Cumhuriyeti ve Batı arasında köprüler kurmaya, modern anlamda bir düşünce geleneği oluşturmaya çalışmışlardır. Sosyologlara göre, modern ve Batılı anlamda bir Türk düşün geleneği yoktur. Ancak binlerce yıla dayalı, bir Türk düşünce geleneğinden de söz etmek mümkündür. Batılı anlamda olmasa da, mademki çok eskilere dayalı bir düşün geleneğinden söz etmek mümkün, o zaman geçmişin bu mirasından yararlanarak ve dönemin egemen anlayışı doğrultusunda, Batı tarzı bir düşün geleneği oluşturulabilir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, sosyologlar özellikle 1930'lu yıllarda soyut ve felsefi konuları ele almış, felsefe ekolleri ve akımları üzerinde durmuşlardır. Onların temel sorusu, neden iyi düşünür, mütefekkir, felsefeci yetiştiremiyoruz şeklindedir. Neden iyi sosyolog yetiştiremiyoruz sorunu gündemlerinde değildir. Çalışmaları sosyolojiden ziyade felsefe ağırlıklıdır. Kendilerini sosyologdan ziyade felsefeci olarak görmektedirler.

Türk düşünce tarihi ile bağlantılar kuran dönem sosyologlarının Türkiye'de düşünce geleneği konusundaki ilk hoşnutsuzlukları, eleştirileri, Türkiye'de Batı tarzı bir düşünce geleneğinin bulunmayışı üzerinedir. Sosyologlar Türkiye'de bir kültür ve düşünce sorunu bulunduğunu her vesile ile ortaya koyup, bu sorunun giderilmesi için neler yapılması gerektiği üzerinde durmaktadırlar. Dolayısıyla sosyologların Türk tarihinde aradıkları, Cumhuriyet ile birlikte oluşturmaya, kurmaya çalıştıkları Batı tipi bir düşün geleneğine alt yapı hazırlamaktır. Çabalarını, enerjilerini bu amaç doğrultusunda kullanmaktadırlar. Dönemin sosyologlarının neredeyse tamamı bir kültür dergisi çıkararak, onun etrafında bir kültür atmosferi, geleneği oluşturmaya ve bu doğrultudaki amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar.¹ Onlara göre geçmişte güçlü bir Türk

¹ Bu dönemde, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, İş; İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, **Yeni Adam**; Hilmi Ziya Ülken İnsan dergileri etrafında böyle bir atmosfer oluşturmayı denemişlerdir.

5- TÜRK SOSYOLOJİNE KÖKEN ARAYIŞLARI

Türkiye’de sosyoloji çok yenidir. Henüz ikinci kuşak sosyologlar tarafından yürütülmektedir. Buna karşın, bir Türk sosyolojisi oluşturulmak için tarihsel temel aranmaktadır. Dönemin sosyologları Gökalp’in etkisiyle Türk sosyolojisi oluşturma bilincine sahiptirler. Ancak Türk sosyoloji tarihini oluşturacak kadar da yeterli alt yapıya sahip olunmadığı bilinmektedir. Önlerinde sadece Gökalp örneği bulunmaktadır. O yıllarda ilk kuşak sosyologlarından Prens Sabahattin bile henüz hayattadır. Yani sosyoloji Türkiye’de uzun bir geçmişe ve yetkin bir birikime sahip değildir. O nedenle, sosyologlar da Türk sosyolojisinin köklerini sosyoloji dışında ama sosyolojiyi besleyen başka alanlarda, Türk tarihinin ve Türk düşüncesinin derinliklerinde aramakta; Türk düşünce tarihinde olduğu gibi, Türk sosyoloji tarihi de eski Türklere kadar uzatılmaktadır. Örneğin, Fındıkoğlu, Türk sosyolojisinin kaynaklarının Türk kozmolojisi ve folklorunda araştırılmasını ve bunun sosyal konularla uzaktan yakından ilişkisi olan düşünürlerin incelenmesiyle ortaya konulacağını belirtmektedir.¹ Kaynakların araştırılmasına folklordan başlayan Fındıkoğlu, Türk sosyolojisinin Avrupa etkisine girmeden önce dini-ahlaki bir sosyal adalet ve siyasi-iktisadi bir sosyal siyaset fikri üzerinden ilerlediğini belirtir. Kendisi de Türk sosyolojisini Osmanlı tarihçilerinin metinleriyle başlatır. Daha sonra birçok sosyolog da sosyolojiyi tarihçilerin metinlerine dayandırmak gerektiği tezini benimser.

Fındıkoğlu’na göre, İbn-i Haldun ekolüne bağlı Kâtip Çelebi (1608-1657), Naima (1655-1715), Koçi Bey (17. yüzyıl) ve Cevdet Paşa (1823-1895) gibi tarihçi ve toplum siyasetçilerimiz, Türklerde sosyoloji tarihinin önemli halkalarından birini oluştururlar. Bu tarihçiler, sosyolojinin ruhunu teşkil eden “sosyal sorun”u bilinçli bir şekilde kavramış, tahlil edilmiş ve tarihi olayların açıklanmasını bir nedene bağlamaya doğru adım atmışlardır. Bir başka anlamıyla, Türk tarihçileri toplumsal olayların belli yasalara bağlı olarak meydana

¹ Fındıkoğlu, “Türklerde İktimaiyat Tarihçesi ve Ziya Gökalp”, s. 147.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ KİMLİĞİN KURUMSAL AÇIDAN İNŞASI

1- TRKULĖN İNŞASI ve YENİ TOPLUM ANLAYIŞI

Fransız devrimi sonrası Batı’da ortaya çıkmış ve oradan dünyaya yayılmış siyasal bir düşün hareketi olan milliyetçilik, farklı dönemlerde ve yine farklı bölgelerde farklı anlamlara gelmiş, farklı işlevleri yerine getirmiştir. Bazı bölgelerde birleştirici bir görevi yerine getirirken, bazı bölgelerde bölünmelere yol açmıştır. Milliyetçilik yine bazı dönemlerde ve bazı toplumlarda ilerici durumda iken, bazı bölgelerde ve toplumlarda ırkçılığa, ayrımcılığa, faşizme ve soykırıma yol açmıştır. Milliyetçilik Batı’da 20. yüzyılda üstün ırk, saldırgan dış politika şeklinde yansımaları yol açarken, bu noktaya gelmeden önce emperyalizmin dünya kaynaklarını ele geçirme sürecinde, Batı dışı toplumlarda, o ülkelerde yaşayan halklar arasında sorun çıkarma yöntemi olarak da kullanılmıştır. Avrupa dışında bulunan ve önemli kaynaklara sahip ülkelerde yaşayan özellikle Hristiyan halkların koruyuculuğu üstlenilmiş, bu halklara sahip çıkılarak, onların dinsel ve etnik kimlikleri açısından bilinçlenmeleri, bağımsız bir kültürel kimlik edinmeleri, yaşadıkları devletlere karşı özerklik ve bağımsızlık mücadelesi vermeleri desteklenerek kutsal bir hak emperyalist çıkarlar adına kullanılmıştır.

Osmanlı’nın milliyetçilikle tanışması, Batı emperyalizminin Doğu Sorunu kapsamında gerek dinsel gerek ulusal anlamda milliyetçilik politikaları geliştirerek bu politikaları Osmanlı egemenliği altında yaşayan gayri Müslim halklar nezdinde uygulamaya koymasıyla, 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Osmanlı yönetimi altında bulunan Hristiyan halklar arasında hızla yayılan milliyetçilik hareketleri önce özerklik, ardından bağımsızlık mücadelesine dönüşmüştür. Osmanlı’da Hristiyanlardan sonra Müslümanlar arasında da ayrışmalar başlamıştır. Bu ayrışmaların arkasında Batılı büyük devletlerin güçlü destekleri olduğu gibi, coğrafi ve kültürel farklılıklar da önemli bir rol oynamıştır. Bir başka anlatımla, Osmanlı yönetimi altındaki Hristiyanlardan sonra 20. yüzyılın başlarında, yine emperyalist ülkelerin çalışmalarının sonucu vermesiyle, Türk kökenli olmayan Müslüman halklar arasında yaygınlık kazanmaya başlayan milliyetçilik, Balkan Savaşları sırasında Türk aydınları

2- YENİ TÜRK VATANDAŞI İNŞA ETME ARACI OLARAK HALKÇILIK ve HALKEVLERİ

Halkçılık da demokrasi ve milliyetçilik ile birlikte Fransız devriminin bir ürünü olarak ortaya çıkmış ve “eski rejimler”le siyasal mücadele içine giren çevrelerin ideolojik meşruiyet dayanağı olmuştur. Halkın Fransız devrimiyle birlikte siyasal gücünü fark ederek kendisine olan güveninin artması, halkçılığı ortaya çıkaran nedenler arasındadır. Başka bir anlatımla, eski rejime karşı halkçılık söylemiyle harekete geçen kitleler başarıya ulaşmış ve yeni bir rejim kurmuşlardır. Halkçılığa dayanan yeni rejim, zamanla burjuva sınıfıyla üretim ilişkilerine ve sisteme egemen olunca, bu sefer de onların karşısına sadece emeği ile yaşamaya çalışan işçi sınıfı çıkmıştır. 19. yüzyılda, işçi sınıfı da halk ve halkçılık için önemli bir dayanak olur ve halkçılığın anlamı genişler.

Halkçılık özellikle tanrı merkezli ve monarşiye dayalı rejimlere karşı mücadele içerisinde olan siyasal çevrelerin meşruiyet dayanağıdır. Monarşik rejimlerin meşruiyet kaynağı tanrı, laik ve demokratik sistemlerin halktır. Monarşik rejimler teorik dayanaklarını tanrıdan, reel dayanaklarını ise aristokratlardan ve din adamları sınıfından; meşrutiyet ve cumhuriyet rejimleri ise halktan alırlar. “Eski rejim”lerdeki din adamları sınıfının yerini “yeni rejim”lerde aydınlar almıştır. Bu nedenle, milliyetçi-halkçı burjuvazi rejimlerinin “kutsal sınıfı” da aydınlardan oluşmuştur. Modernleşme ideolojisinin dayanağı halk, “ajanı” ise aydındır. O nedenle, “eski rejim” karşıtları, “yeni rejim” taraftarı siyasal sistemler, demokratlardan faşistlere kadar, teorik dayanak olarak halkı göstermiş, halka dayanmış ve halkçılık yapmışlardır.

Halkçılık, milliyetçilik gibi Batı Avrupa’dan dünyaya yayılmış ve II. Meşrutiyet döneminde milliyetçilikle birlikte Türkiye’ye girmiştir. Halkçılığın Türkiye’ye girip yerleşmesinde Batı’dan etkilenen aydınların, Rusya’nın, sosyalist düşüncenin, İttihatçıların, Rusya göçmeni Türkçülerin ve özellikle Gökalp’in büyük etkisi olmuştur. Bu bağlamda, II. Meşrutiyet döneminin milliyetçi ideologları, sosyologları, siyasetçileri aynı zamanda halkçılığı da savunan çevreleri oluşturmuş, halkçı-milliyetçi bir toplum oluşturmak adına siyaset üretilmiştir. Halkçılık milliyetçiliğin alt yapısını tamamlayan yardım-

3- DİN ve LAİKLİK

Cumhuriyet'in laiklik ilkesi kadar iç ve dış siyasetini etkileyen, geleceğini belirleyen, bazı açılardan halkı sınırlayan ama bazı açılardan da yeni hedefler gösteren, "çağdaşlaşma"sına öncülük eden başka bir ilkesi olmadığını söylemek çok iddialı bir görüş değildir. Çetin Özek'in de belirttiği gibi, Cumhuriyet ve devrimlerden bu yana, Türkiye'de üzerinde en çok tartışılan konu laiklik olmuştur.¹ Laiklik, iç politikada çağdaş bir toplum oluşturmak açısından zorunlu, dış politika açısından büyük devletlerle ilişkileri kolaylaştırıcı bir ilke olarak uygulamaya konulmuştur.

Milliyetçi bir toplum oluşturma projesi çerçevesinde temelleri II. Meşrutiyet döneminde atılan laiklik anlayışının bir devlet politikasına dönüşmesi Cumhuriyet'in ilanından sonradır. Halifeliğin kaldırılması hem iç hem de dış politika açısından önemlidir. Laikliğin uygulamaya girmesiyle Batılı ve laik toplum modeli önündeki direnç unsurları 1924'ten itibaren gerçekleştirilen devrimlerle ortadan kaldırılmıştır. Dış politika açısından ise halifeliğin kaldırılması ile Türkiye'nin dünya Müslümanları üzerindeki teorik etkisi tamamen sınırlanmıştır.²

Cumhuriyet'in laiklik ilkesi dini kamusal alandan uzaklaştırmayı, dinin toplum üzerindeki denetimini en aza indirmeyi amaçlar. Dinin tamamen ortadan kaldırılması, yasaklanması düşünülmeyen sıkı bir şekilde kontrol altında tutulması öngörülür. Bir başka şekilde ifade edersek, Kemalist laiklik, dinin kontrol ettiği toplum ve devlet anlayışından, devletin kontrol ve sıkı denetim altında tuttuğu bir din anlayışına geçiştir. Laiklikle din ve geleneksel halk kitleleri denetim altına alınır. Laiklik, dinsel otorite ile dünyevi otoriteyi ayırarak dini bir vicdan işi haline getirip Allahın egemenliği yerine milletin egemenliğini hâkim kılmaktan öte, dini Osmanlı'da olduğundan daha sıkı bir şekilde devlet kontrolü altına alma olayıdır.³

¹ Çetin Özek, *Türkiye'de Laiklik*, İstanbul, 1962, s. IX.

² Halifenin dünya Müslümanlığı üzerinde beklenildiği şekilde etkili olmadığı da geçmişte görülmüştür.

³ Köker, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, s. 87.

4- AŞKIN DEVLET ANLAYIŞI ve BİR EKONOMİ MODELİ OLARAK DEVLETÇİLİK

Doğu düşüncesinde devletin kutsallığı anlayışı, bugünden yarına, Batıcılaştırma ile birlikte, terk edilmesi mümkün olmayan bir derinliğe sahiptir. Kemalizmin kutsal devlet anlayışını ortadan kaldırması gibi bir yaklaşımı da zaten yoktur. Aksine devletin yaptığı devrimleri tartışmaya açmamanın yolu bu anlayıştan sonuna kadar yararlanmaktan geçmektedir.

Doğu toplumlarında ve Türkiye’de devleti kutsayan, mutlaklaştıran zihniyetin tarihselliği bu çalışmanın Kemalizm, Batıcılaştırma ve Toplumsal Değişme alt başlığında ifade edilmişti. Orada, Kemalizmin Osmanlı’dan ve Doğu geleneğinden devraldığı kutsal devlet anlayışından devrimleri uygulama, topluma yerleştirme, halkın itiraz ve eleştirilerini boşa çıkarma, hatta tamamen önleme adına yararlanıldığı belirtilmişti. Dolayısıyla, devletin toplumu ve bireyi her şeyi ile kontrol altında tutma anlayışı, ekonomide devletçilik yaklaşımlarından çok daha derin ve geniş bir anlama gelmektedir. O nedenle, dönemi ve zihniyeti açıklama açısından, bu bölümde de, ekonomide devletçilikle birlikte, devletin aşkınlığı ve kutsallığı konusuna devam edilecektir.

Güçlü, aşkın ve kutsal devlet anlayışı Doğu toplumlarında tarih boyunca her zaman var olmuştur. Bu anlayışın Batı felsefesindeki aşkın devlet anlayışı ile doğrudan bir bağlantısı yoktur. Devletin kutsallığı meşruiyetini, devletin geleceği ve devamı için padişah, grup, sınıf tanımadan her şeyi feda etme, edebilme yaklaşımından alır. Uygulamada farklılıklar olsa da teoride her şey devletin varlığına adanmıştır. Kutsal anlayışa göre devlet; toplum üstü, bireyüstü, çıkarlar üstüdür. Devletin bekası her şeyin üzerindedir. Siyaseten katl kurumu bile bu yaklaşımın bir ürünüdür. Devlet varsa kişi de vardır. Devletsiz her şey anlamsızdır. Devlet tanrıdır ve üzerindkiler de ona aittir.

Kutsal devlet anlayışının en ideal şeklini Osmanlı’da bulmak mümkündür. Osmanlı’da çeşitli grupların, hiziplerin, kişilerin devlete kapılanmak için birbirleriyle mücadele etmeleri devletle birlikte var olma anlayışının bir göstergesidir. Yöneticiler, Osmanlı hanedanına tam bir sadakatle bağlıdır. Hatta hanedana karşı devlete öncelik veren bir askeri sınıf ve yönetici

5- DEMOKRASİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Birleşmiş Milletler'in kurucu üyeleri arasında yer alma isteği ve bunun koşulları, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar üzerindeki talepleri ve Doğu Anadolu'dan toprak istemleri, tek partili otoriter rejimlerin Avrupa'da hızla tasfiyesi Türkiye'yi konjonktürel olarak liberal-demokratik Batı dünyasının saflarına itmiştir. Türkiye'nin kendisini müttefiklerin yanında bulmasının asıl nedeni, savaşın sonucuna bağlı olarak dünyanın çıkar alanlarına göre paylaşılmasıdır. ABD, SSCB ve İngiltere'nin önderliğinde gerçekleştirilen bu paylaşımında Türkiye, liberal Batı dünyasının kontrol ve çıkar alanına dâhil edilmiştir. Dış koşullardaki gelişmelerin seyrini yakından izleyen iç politik unsurlar, 1944'ten itibaren hareketlenmeye başlamıştır. Dolayısıyla, çeken ve iten nedenlere bağlı olarak, ancak birincil etken dış faktörün zorlamasıyla, Türkiye siyasal sistemini çok partili düzene göre dönüştürme girişimlerinin önünü açmıştır. Bir başka ifade ile Türkiye komünizm tehlikesi karşısında kendisini korumak ve Batı dünyasıyla bütünleşmek adına 1946'da çok partili rejime, yani demokrasiye geçme denemesini başlatmıştır. Ancak Türkiye'de demokrasiye ilişkin tartışmalar yeni değildir. II. Meşrutiyet döneminde ülkede iki partili bir sistem vardır ve bu sistemin Yeni Türkiye'den daha az "demokratik" olduğu ileri sürülemez.

1946'da çok partili demokratik sisteme gelene kadar, Yeni Türkiye'de neler oldu. Devletin resmi ağızları ve sosyologlar konuyu nasıl değerlendirdi. Değişmeleri daha iyi anlamak ve değerlendirmek adına bu süreci biraz daha yakından izleyelim.

Ankara yönetiminin, 1920 koşullarında, İstanbul yönetimi karşısında Türk milletinin gerçek temsilcisi olduğunu ortaya koymak, siyaseten dayanaklarını meşrulaştırmak ve genişletmek adına 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'ni açarak mecliste pek çok görüşün temsil edilmesine olanak vermesi, Türkiye'nin demokratik bir sistem kuracağı konusunda bazı çevrelerin umutlanmasına neden olsa da daha sonraki gelişmeler bu doğrultuda seyretnemiştir. Türkiye'de demokrasi tartışmaları Kurtuluş Savaşı koşullarında

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK SOSYOLOJİNDE ÖNE ÇIKAN YENİ ÇALIŞMA ALANLARI

1- SOSYOLOJİ DİSİPLİNLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Yeni bir devlet kurulmuş, devletin kabul ettiği sistem tarafından belirlenen hedefler doğrultusunda Türkçü-milliyetçi, laik ve Batıcı bir toplum modeli oluşturulması adına **geçmişle** tüm bağları kesen devrimci atılımlar gerçekleştirilmiş, gelecek bu devrimci atılımlar doğrultusunda biçimlendirilmek için yoğun bir çaba sergilenmiştir. Toplumunu baştan aşağı değiştiren politikalara ideologlar ve sosyologlar da elbirliği ile katkı sağlamışlardır.

Üçüncü bölüme kısaca değinecek olursak, sosyolog ve ideologlar yeni sistemin temel unsurlarını oluşturan siyasal özellikler ve toplumun sahip olması istenilen niteliklerle ilgili birincil düzey tartışmalara çeşitli açılardan katılmışlardır. Yeni Türkiye'nin kimliğini biçimlendiren temel sorunlar tartışılıp belli bir sonuca bağlanmadan, ikincil düzeyde kabul edilen alanlara geçilmemiştir. Yani sosyoloji disiplinlerinin kapsamına giren çalışmalara yönelmeden önce temel sorunlar ayrıntılı şekilde tartışılmış ve sonuca bağlandıktan sonra alt alanların bir kısmıyla ilgili ve sistemin önemseydiği konularda araştırmalara başlanmıştır.

Topyekûn bir yapılanma içerisine giren Yeni Türkiye, **geçmişle** bağlarını tamamen koparma anlayışındadır. Çok kültürlü, çok milletli, çok dinli özelliklere sahip bir imparatorluktan tek kültürlü bir topluma geçilmesi öngörülmektedir. Milliyetçi, laik ve Batıcı toplum yapılanmasında, sistemin kurum-sallaşmasına sosyoloji de önemli katkılar sağlamıştır. Diğer yandan sosyolojinin bir önceki dönemdeki merkezi konumu bu dönemde kalmamış; onun yerini yeni sistemde hukuk almıştır. Yeni rejim, hukuktan güç alarak, ona dayanarak devrimleri ve özellikle laik anlayışı topluma kabul ettirme uğraşısında olmuştur. Sosyoloji ise yeni sistemde toplumsal değişimleri olumlama, sisteme uygun laik ahlak anlayışını destekleyecek değerler arama, resmi tarih ve dil görüşü doğrultusunda çalışma, milliyetçilik ve Batıcılık yorumlarıyla rejime yararlı olma çabasındadır. Bunlara paralel olarak sosyolojinin temel görevi, yurttaşlık bilgisi üretmek; sosyologların birincil işlevi de Türkçülük, halkçılık, laiklik, devletçilik, demokrasi ve benzeri konularda rejimin kurucu

2- KÖY, KÖYCÜLÜK ve KÖY SOSYOLOJİSİ

Milliyetçilik ve halkçılığın etkisiyle II. Meşrutiyet yıllarından itibaren köycülüğe de romantik anlamda önem verilir. Ancak köylünün söylem açısından öne çıkarılması Kurtuluş Savaşı ile birliktedir. Köylü, Kurtuluş Savaşı'nın asker, erzak, giysi gibi temel gereksinimlerinin kaynağı, ülkenin asıl sahibidir. Bunun temel nedeni, ülke nüfusunun ezici bir çoğunluğunun köylü olmasından kaynaklanmaktadır. Bir başka ifade ile köylü; asker, amele, üretici, kısaca ülkenin her şeyidir. Bunu en iyi şekilde gören ve değerlendiren dönemin lideri Mustafa Kemal, "köylü milletin efendisidir" teorik söylemi ile köylüye dikkat çekmiş ve yeni rejim açısından kazanılması gerektiğine işaret etmiştir.

Köylüye önem verilmesinin birçok ideolojik neden bulunmaktadır. Bunlardan biri de Osmanlının reddidir. Osmanlının köylüyü küçümsediği, ağır vergilerle sömürdüğü ve elde ettiği gelirlerle sefa sürdüğü yargısı, o dönemin aydınları arasında güçlü bir desteğe sahiptir. Bu bağlamda, köylüyü kazanmak ve yeni devletin üretim politikalarına ortak etmek için gerekli çalışmalara başlanır. Cumhuriyet yönetimi bunun farkında olduğundan ilk iş olarak köylünün vergi yükünü hafifletmek adına önemli bir jest yaparak Aşar Vergisi'ni kaldırır.

Yeni Türkiye ilk yıllarda çeşitli nedenlere bağlı olarak köylüyü önemser ve siyasetinin ana unsurlarından biri olarak kabul eder. 1920'lerden itibaren Kemalizm'e bağlı bir köycülük söylemi geliştirilir. Köycülükle köylerin kültür, ekonomi, eğitim, sağlık, tarım gibi temel konulardaki sorunlarının çözüme kavuşturması amaçlanır. Cumhuriyet'in tercih ettiği vatandaş profilinde; Batı'ya dönük, pozitivist ve bilimsel değerlere yönelmiş, milliyetçi özellikler öne çıkmaktadır. Türk köylüsü ise bu özelliklere sahip değildir. Hâlâ tebaalıktan yurttaşlığa geçememiştir. Cumhuriyet'in kurucuları, düşünsel ve görüntüsel anlayışlarının uzağında gördükleri tüm kitleleri ve toplulukları çağ dışı, geri, tehlikeli olarak algıladıklarından, onları istedikleri biçime dönüştürmek için yeni politikalar uygulamaya koyarlar. Köylünün istenilen vatandaş biçimine

3- EĞİTİM SOSYOLOJİSİ

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda eğitim alanında ciddi değişiklikler yapmış ve 1826'dan sonra yeni siyasetine uygun yüksek okullar açmıştı. Bu, Osmanlı birliğinde apayrı, çok başlı, çok yönlü ve amaçları birbirine tamamen karşıt bir durum ortaya çıkarmıştı. Cumhuriyet'in önde gelen devrimlerinden biri, çok başlılığı ortadan kaldırmak adına eğitim birliği yasasını yürürlüğe koymak oldu. Eğitimde ideolojik birlik, ulusal bir devlet olmanın gereği olarak düşünüldü. Eğitim Birliği ile Cumhuriyet'in eğitim politikaları belirlenmiş ve Osmanlı'dan devralınan üç farklı eğitim anlayışı ve bu anlayışlar doğrultusunda eğitim veren okullar devletin yeni ilkeleri kapsamında yapılandırıldı.¹

Köylüyü halkçılık ideolojisi kapsamında merkeze alma anlayışının yansımalarını eğitim alanında da izlemek mümkündür. Cumhuriyet, eğitimle ilgili ilk girişimlerini, ülke nüfusunun ezici çoğunluğunu oluşturan köylüyü eğitecek öğretmen yetiştirme politikaları ile başlattı. Ülke nüfusunun büyük bir bölümünün köylerde yaşaması nedeniyle, yöneticiler, toplumun uluslaştırılması ve kalkınması kapsamında köylünün eğitimine yöneldi. Bu doğrultuda, 1926 yılında Köy Muallim Mektepleri kuruldu. Köyün modernleşmesi için eğitime yönelik ikinci uygulama, 1936'da, Köy Öğretmen Okulları'nın açılmasıyla gerçekleşti ve bunu 1940'da Köy Enstitüleri'nin kuruluşu izledi.² İster köyde isterse kentte görev yapsın, öğretmen yeni sistemin birinci sınıf "görevlisi", aydınlanmacı misyonun temsilcisi olarak konumlandırıldı. Mehmet Saffet Engin bir Kemalist aydın olarak, o yıllarda, yetiştirilecek öğretmenlerin sahip olması gereken özellikleri şöyle ifade ettiği görülmektedir:

¹ Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıldan Cumhuriyet'in ilanına kadar birbirinden tamamen ayrı insan tipolojileri yetiştiren medreseler, Batı tipi okullar ve misyoner okulları bulunmaktaydı.

² Mehmet Karakaş, "Bozkırdaki Çekirdek: Köy Enstitüleri Tartışmalarına Farklı Bir Bakış", **Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına**, Sosyoloji Yıllığı:10, Kızılelma Yayınları, İstanbul, 2003, s. 226-227.

4- KENT SOSYOLOJİSİ

Daha önceki yayınlarımızda toplumsal değişme ve kent sosyolojisi konusundaki çalışmalar açısından öncülüğün Ankara ekolüne ait olduğunu belirtmiştik. Ancak, yeni araştırmalar yaptıkça bu açıklamayı kısmen düzeltme gereği ortaya çıkmıştır. Kent sosyolojisi çalışmalarında öncülüğün Ankara ekolüne değil, Ülken'e ait olduğu görülmektedir. 1930'lu yıllarda başta Hilmi Ziya Ülken olmak üzere kent sosyolojisi alanına katkı sağlayan üç sosyologtan bahsetmek mümkündür: Ülken, Baltacıoğlu ve Kessler. Ancak, yukarıda da belirttiğimiz gibi, kent sosyolojisi konusundaki öncülük Ülken'indir.

Kent sosyolojisi yazılarını göçebelikten kurtulma ve Batıcılışma doğrultusunda kaleme aldığını belirten Ülken,¹ Türk sosyolojisinde ilk defa 1931 yılından başlayarak, bu konuda, İstanbul Belediye Mecmuası'na bir dizi makale yazmıştır. O yıllarda Galatasaray Lisesi'nde hoca olan Ülken'nin böyle bir ayrımla, sosyolojinin alt dallarında yoğunlaşması, kent sosyolojisi alanında bir seri makale yayınlaması önemlidir. Bu makale dizisinde Ülken kentlerin tarihsel, siyasal ve askeri açıdan önemini ortaya koymuştur. Kentlerin sanayi ve ticari fonksiyonlarına da dikkat çeken Ülken, onların her birinin toplumsal ilişkiler açısından ayrı bir rol oynadığını belirtir. Ülken, kent sosyolojisi yazılarında, sitelerin doğurduğu kentlerden Orta Çağ serbest kentlerine, burglardan çağdaş başkentlere kadar büyüklük, yoğunluk, yapı, fonksiyon, ekonomik durum, yaşam biçimi açısından birbirinden çok farklı kent örneklerine yer vermiştir. Kentlerin birbirinden değişik özellikleri olduğu gibi, birbirine benzer özellikleri de vardır.²

Ülken'e göre, ulusların gelişmesi, uluslar arası ekonomik ve düşünsel ilişkilerin gittikçe daha yoğun hale gelmesi yüzünden şehirler üstün ve ev-

¹ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 441.

² Hilmi Ziya Ülken, "Şehir İktimaiyatına Methal", İstanbul Belediye Mecmuası, Yıl: VIII, Sayı: 86/14, Teşrinievvel 1931, s. 44.

SONUÇ YERİNE

Türk sosyoloji tarihi üzerine yaptığımız çalışmalar, konu ile ilgili başka kitapların ve onlarca ayrı makalenin yazılması artık Türk sosyoloji tarihinin varlığını herhangi bir tartışmaya yer bırakmayacak şekilde kanıtlamaktadır. Türk sosyoloji tarihinden söz edilebilir mi edilemez mi tartışmaları geride kalmıştır. Yine bu çalışma, Türk siyasal tarihi ile Türk sosyoloji tarihi arasındaki paralelliği, Türkiye koşullarında siyasetin sosyoloji üzerindeki belirgin etkisini bir kez daha göstermiştir.

Yeni Türkiye, 20. yüzyılın bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları 19. yüzyılın sosyal ve siyasal yapılarını tamamen tasfiye ederken, 1917 Sovyet Devrimi, 20. yüzyılı biçimlendirmiştir. 19. yüzyılın siyasal yapıları, imparatorlukları tarih sahnesinden çekilirken Türkiye de siyasal, hukuksal ve hatta toplumsal açıdan **geçmişle** tüm bağlarını kopararak bütüncül bir Batıcılışma siyasetini benimsemiştir. Osmanlının tamamen reddi üzerine kurulan ve bu reddi gerçekleştirme, toplumu baştan aşağı değiştirme adına başlatılan devrimlerle Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş; bir önceki dönemde araç olarak kullanılan Batıcılışma yeni dönemde toplumun bütün yaşamını kapsayacak şekilde amaç haline dönüştürülmüştür. Tarihten kopuşu meşrulaştırma adına, yakın geçmiş ve geleneksel yapılar küçümsenmiş, Batılı yapılar ve özellikler yüceltilmiştir.

19. yüzyılda araç olarak tercih edilen Batıcılışma siyasetinin 20. yüzyılda amaç haline getirilmesi sosyolojiyi de yakından etkilemiştir. Sosyoloji zaten Batı tercihinin bir ürünüdür. Temel işlevlerinden biri, Batıyı ve Batılı kurumları tanıtmaktır. Yeni Türkiye ile birlikte bu işlevi daha da yaygınlaştırılmıştır. Siyasal çözümünden sonra sosyolojinin önceki etkinliği zayıflamış, yeni Türkiye'de artık yurttaşlık bilgisi üreten bir bilim dalı haline dönüşmüştür. Onun geçmişteki etkinliğini yeni bilim dalları ve özellikle hukuk üstlenmiştir. Biz de bu çalışma ile Yeni Türkiye'de sosyoloji üretme olanaklarını ortaya koymaya çalıştık.

II. Meşrutiyet döneminin iki merkezli siyaset tartışmaları, 1923'te, Cumhuriyet'in kuruluşu ile sonlanmıştır. İttihatçılarla İtilafçıların siyasal müca-